

жина // Економіст. – 2005. – №1. – С.65-97.

5. Thomas Mayer. The Distribution of Ability and Earnings // The Review of Economics and Statistics, Vol. 42. (May, 1960), pp. 189-195.

6. Лекарь С., Привалов Ю., Лощинин

М. Сопоставление статистик бизнеса и физических лиц // Економіст. – 2007. – №10. – С.12-28.

Статья поступила в редакцию 15.01.2008

**І.Л. ЛЕОНІДОВ, к.е.н., доцент,  
Національна металургійна академія України**

### УПРАВЛІННЯ ТРАНСФОРМАЦІЄЮ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ З ПОГЛЯДУ ПРИВЛАСНЕННЯ

Управління трансформуванням української економіки поки що не забезпечило формування ефективного інституту власності. Становленню останнього безперечно сприяли різноманітні обґрунтування прийняття управлінських рішень з погляду посилення "мотивації власника" [1], реструктуризації форм власності й господарювання [2], залучення інвестицій [3] тощо. Нажаль названі обґрунтування переважно націлені на прийняття управлінських рішень, що удосконалюють поверхневі форми інституту власності й не приділяють достатньої уваги його сутності – привласненню.

Мета статті, спираючись на еволюційний метод і міждисциплінарний підхід, акцентувати увагу на змісті привласнення, його тенденціях, врахування яких сприятиме економічному обґрунтуванню прийняття управлінських рішень щодо формування ефективного інституту власності.

Останній у інституціональному середовищі є основним і ґрунтується на економічних відносинах привласнення. У економічній літературі альтернативні погляди на зміст, складові привласнення обумовлюються, насамперед, особливостями пізнання – причинно-наслідкового, функціонального та іншого.

Наприклад, поняття "первинне привласнення" й "вторинне привласнення" [4,78-85; 5,15] розділено з погляду причинно-наслідкових зв'язків. Розуміння первинного привласнення є невіддільним від процесу праці, як "привласнення даного природою для людських потреб, загальна умова обміну речовин між людиною та

природою" [6, 95]. За сутністю це привласнення становить діяльний процес втілення, переносу сутнісних сил безпосереднього виробника на предмет, з яким він "працює" (яким оволодіває, який створює), тобто процес самореалізації сутнісних сил виробника. Ця форма привласнення реалізується у створенні нового продукту, який в уречевленій формі містить у собі сутнісні сили виробника і тому є для нього своїм. Тобто первинне привласнення не містить процесів і відносин, що опосередковують перехід продукту виробництва у приналежність (власність) або безпосереднього виробника або іншої особи (окрім інтелектуальної власності). "Перехід продукту виробництва у приналежність (власність) виробника чи іншої особи – це форма виявлення ... вторинного привласнення – привласнення економічними відносинами (соціально-економічною стороною виробничих відносин)" [4, 79].

Функціональні дослідження привласнення відокремлюють поряд з ним поняття "приналежність", які нерідко вживаються як тотожні [7, 10]. Їх розуміють різними моментами процесу самореалізації людських творчих сил. У приналежності виділено функціональне спрямування на зовнішній предмет, переважно чужий, який людина намагається зробити своїм. Привласнення "... як правило, фіксує об'єктивізацію суб'єктивності даного суб'єкта самореалізації творчих сил. У привласненні завжди виражається міра суб'єктивного, власного, персонального, особистого..."

© І.Л. Леонідов, 2008

Привласнюється чуже і нічийне, тобто не зроблене власними руками" [7, 56].

Розкриття діалектики привласнення у взаємодії з відносинами відчуження виявило внутрішні джерела саморозвитку привласнення. У такому типі зв'язку визначальними визнано відносини привласнення [8, 55].

З погляду економічної динаміки привласнення розуміється як "притягнення багатства, що виражається у встановленні економічної влади на ним. У результаті привласнення багатство стає приналежністю" [9, 39], "конкретний суспільний спосіб володіння річчю" [10, 53]. Така позиція відокремила способи привласнення: економічний, юридичний, насильницький (крадіжка, націоналізація, дарування, спадщина тощо) [10, 53].

Структурний підхід дозволив виявити "складовими привласнення відносини володіння, розпорядження, й користування" [11, 67] і відповідно розділити повне привласнення й часткове (коли передаються лише окремі складові привласнення).

Існуючі підходи щодо привласнення пояснюють його як феномен, що склався й функціонує. Це дозволило обґрунтувати двоїстість процесу привласнення, його структурні складові, способи, роль у суспільному відтворенні тощо. Нажаль поза увагою лишилася еволюція зазначеного феномену, яка здатна пояснити й передбачати напрями розвитку інституту власності, як форми привласнення, наприклад, у відповідності з становленням його об'єктів.

З авторського погляду, відправним моментом еволюції привласнення є його матеріальна основа, яку формують продуктивні сили у взаєморозвитку їх речової та особистої складових. Перша пов'язана з удосконаленням результатів праці людини. Генезис останніх відображає її еволюцію (як підґрунтя привласнення) від відособлено-колективної, суспільної до загальної праці, що набуває характеру творчої діяльності.

Природна залежність людини від землі як головної умови й засобу виробництва породжувала результати відособлено-колективної праці, обумовлені біоциклами

природи, сезонним характером сільськогосподарського виробництва. Такі результати забезпечували зусилля (примітивна активність), що визначалися спонуканнями, внутрішніми відносно діючого індивіда, та в значній мірі не усвідомлено. Поширенню результатів відособлено-колективної праці сприяло панування натуральних форм відтворення з домінуванням сільськогосподарського та добувального виробництва. Засоби та результати відособленої праці є матеріально-технічною основою привласнення як умови взаємодії біоскладової людини із природою.

В процесі суспільної праці людини проявляється її речова залежність від засобів праці, виробленої продукції та реалізації останньої. Розвивається праця під впливом економічних причин для задоволення матеріальних потреб індивідів через їх взаємодію з природою як безпосередньо, так і попередньо перетвореною людиною. Результати праці набувають зв'язку з відчуженням сутнісних сил людини від робітника, перетворення їх у чужу, пануючу над ним силу. Примноження результатів суспільної праці досягалося пануванням уречевленої праці над живою в процесі розвитку виробництва машин за допомогою машин, поглиблення суспільного поділу праці, прискорення спеціалізації та кооперації виробництва, появи інтернаціоналізації суспільного життя. Засоби та результати суспільної праці є матеріальною основою привласнення як продукту міжлюдської взаємодії перетворення матеріальної речовини.

На рівні загальної праці об'єднуються усі форми її існування (у тому числі уречевлені). Вона є результатом усього попереднього історичного розвитку і є загальним продуктом. Діалектичне поєднання загальної праці й продукту втілюється у всебічно розвиненій людській особистості, яка є дійсним загальним продуктом загальної праці. Головною формою багатства стають людські здібності. Їх виробництво й обмін стає основним змістом діяльності. В останній провідна й визначальна роль переходить від уречевленої до живої праці людини. Вона творчо застосовує набуті

знання для передачі їх у інформаційних формах. Загальна праця є іманентною суспільною формою інтелектуальної діяльності, яка набуває творчого характеру. Остання є формою активності з невідтворюваними структурою, мотивами удосконалення людини як суб'єкта виробництва й відпочинку. Систематизація мозком людини нової інформації, асиміляція її з існуючими набутками породжують нові знання як інтелектуальний продукт діяльності. Інтелектуальний продукт і відповідні засоби виробництва є матеріально-технічною основою привласнення як результату відтворення творчої особистості.

Як бачимо, матеріальні основи привласнення (табл. 1) характеризують його

найбільш глибоку визначеність розвитком продуктивних сил. Рівень яких задає відповідний вектор прояву сутності привласнення у його поверхневих формах.

Безпосередньо зародок привласнення міститься у відношенні індивіда до блага як до свого. Таке привласнення – це одночасно процес, умова, результат перетворення благ у приналежність різних осіб. У такій цілісності результат відособленої трудової діяльності, яка породжена взаємодією біоскладової людини із природою, ще не зафіксований у предметі. Наприклад, здобич первісної людини постає підпорядкованим, зникаючим моментом у процесі відповідної діяльності, в якій є тотожність праці й привласнення.

Таблиця 1.

## Рівні матеріальних основ привласнення

ознаки	матеріальні основи привласнення		
рівні за походженням	породження умов взаємодії біоскладової людини із природою	продукт технічної необхідності перетворення матеріальної речовини	результат відтворення творчої особистості
особистий фактор виробництва	відособлено-колективна праця	суспільна праця	загальна творча праця
речовий фактор виробництва	засоби виробництва від природи	матеріальна індустрія	інтелектуальна постіндустрія

Розвиток "первинного коду" привласнення у відокремленні й усупільненні виділив рівні його становлення. У них привласнення опосередковується виробництвом, відчуженням, виключенням.

Розуміння змісту привласнення у виробництві характеризується кризь призму утворюючого процесу. У ньому суспільна праця, втілюючись у блага без яких неможливе протікання виробничого процесу, трансформується у певну приналежність. Історично поступ такого перетворення знає певної динаміки. Наприклад, у рабовласницькому способі виробництва процес праці раба постає для рабовласника привласненням, що виключає його працю. При феодальному – селянин привласнює необхідний продукт своєї праці, а додатковий її продукт привласнюється феодалом. Капіталізм передбачає взаємодію живої праці робітника з уречевленою працею у засобах

виробництва. У результаті присвоєння робітником необхідного продукту (у формі заробітної плати) створюється умова присвоєння капіталістом додаткової вартості. Як бачимо, усупільнення виробництва розмежує тотожність праці й привласнення.

Процес привласнення через виробництво постає як втілення праці (фізичної, розумової енергії) працівника (який безпосередньо створює продукт праці), роботодавця (що забезпечує загальні умови для працівника) у предмети праці матеріальної та нематеріальної форми. Результатом такої виробничої діяльності є втілена у продукті праця її суб'єкта, яка є засобом задоволення його потреб.

Функціонування привласнення через виробництво започатковується користуванням, яке відбувається у процесі праці індивіда (як її суб'єкта). Останній постає

працівником за умови певної майстерності (знань, кваліфікації, досвіду), особистим фактором виробництва, носієм робочої сили (яка у взаємодії із засобами праці утворює продуктивні сили). Зміст користування у процесі привласнення через виробництво полягає у створенні його результатів – засобів задоволення потреб суб'єкту привласнення. Історично воно є визначеним способом поєднання основних факторів виробництва – збиральницького, відтворюючого (ручного, мануфактурного, машинного, нового).

Направленість користування у виробничому процесі задається розпорядженням. Його функції пояснюються двоїстою роллю суб'єкта праці у процесі виробництва – як продуктивної сили та суб'єкта виробничих відносин. Відносно першої суб'єкт праці є носієм унікальних здібностей, робочою силою [8, 85], а щодо другого – він установлює й регулює виробничі відносини. Зміст розпорядження результатами виробничої діяльності полягає у встановленні порядку застосування (виробничого чи невиробничого споживання), формуванні умов задоволення потреб суб'єкту привласнення. Наприклад, для матеріальних продуктів праці – це послідовність їх розпредметування, а відповідно нематеріальних – специфіка візуального або слухового сприйняття.

Володіння у привласненні через виробництво, як панування над його факторами, в свою чергу, дозволяє застосовувати їх, тобто визначати, яка праця, втілена у блага, стане засобом найкращого задоволення потреб суб'єкта привласнення. Тобто функціональний пріоритет отримує дозвіл на "можливість застосувати ті або інші засоби і умови виробництва" [12, 10].

Таким чином, привласнення через виробництво – це процес перетворення праці, втіленої у блага, на засоби задоволення потреб суб'єкту привласнення.

Привласнення, опосередковане відчуженням, постає як обов'язкова умова обміну. Відповідно до неї приналежністю стає лише те, що відчужується (на добровільній основі взаємної згоди). При цьому, відносини продавця і покупця формуються

з приводу вартості. Остання є суспільно необхідною працею, втіленою в товарі, тобто у продукті, створеному для продажу. Оскільки він передбачає обмін рівних вартостей, остільки відчужується річ, яка не має для її суб'єкта споживчої вартості, а привласнюється та, у споживчих властивостях якої він зацікавлений. При товарному обміні відчуження й привласнення здійснюється одночасно до їх суб'єктів у натурально-речовій формі. В обміні через гроші продавець відчужує свій товар, але взамін отримує грошовий еквівалент. У цьому воля покупця переходить на еквівалент мінової вартості. При еквівалентному відчуженні його суб'єкт втрачає суспільно необхідну працю, уречевлену в товарі, але отримує її еквівалент, втілений у інших благах чи грошах. У результаті продавець повертає собі мінову вартість споживчого блага відокремлено від предметної форми.

Функціонування привласнення, опосередкованого відчуженням спрямовується розпорядженням. Воно формує умову передачі дозволу суб'єктом привласнення щодо обміну суспільно необхідної праці, уречевленої в об'єкті відчуження, на еквівалент вартості. У цій умові розпорядження передає специфіку володіння щодо користування при відчуженні.

Особливості користування встановлюються суб'єктом відчуження через торг, у якому конкретизується величина мінової вартості, рекламування позитивів об'єкту, використання конкурентних переваг та інше. Таке користування формує основу для виявлення величини суспільно необхідної праці, уречевленої у об'єктах відчуження, що обмінюються. Саме користування проявляється при відчуженні з моменту доведення корисних властивостей його об'єкту до покупця. Вилучення корисних властивостей розпочинається при ознайомленні через проби, тестування, порівняння, консультування тощо.

У розпорядженні реалізується залежність володіння від засобів, через які проявляється воля суб'єкта щодо використання об'єкта відчуження. Форма останнього визначає зміни можливостей у володінні при відчуженні. Наприклад, коли суб'єкт від-

чужує матеріальний об'єкт, то у місті з ним позбавляється спроможності волевиявлення на подальше повторення такого обміну. У випадку з нематеріальними об'єктами, відмічене правомірне лише для речової форми їх фіксації. Нематеріальна форма об'єктів при їх відчуженні не позбавляє суб'єкта можливостей волевиявлення на подальший їх обмін. Безпосередньо володіння здійснює свій прояв у погодженні (або непогодженні) з умовами відчуження й визначенні пропорцій трансформування суспільно необхідної праці, втіленої у товарах, на еквівалент.

Як бачимо, привласнення через відчуження є умовою трансформування суспільно необхідної праці, втіленої у товарах, на її еквівалент.

З розвитком інтелектуальної праці набуває становлення привласнення, опосередковане виключенням, як результат відтворення її продукту. Виключення здійснюється через недопущення безоплатного доступу "третьох осіб" до продукту такої праці (який є доступним для споживання, дешевим при подальшому відтворенні тощо). Основою виключення є інтелектуальна праця, визнана за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці. Виключення формує приналежність за умови набуття продуктом інтелектуальної праці рис матеріальних товарів (наприклад, обмеженості, рідкості). Звідси, в результаті відтворення продуктів інтелектуальної праці, привласнення через виключення породжує обліково-регламентні форми діяльності. Наприклад, визнання приналежності за певними індивідами продуктів інтелектуальної праці, перешкоджання актам безоплатного їх привласнення не суб'єктами тощо.

У володінні (як складової виключення) проявляється воля його суб'єкта на наявність об'єкта, що передбачає його відновлення у результаті підпорядкування діяльності суб'єктів господарювання. Такому відтворенню об'єкта сприяє підкорення діяльності у формах самообмеження (суб'єкти господарювання визнають один у одному взаємність обмежень безоплатного доступу до продукту інтелектуальної праці),

регламентованого обмеження (держава встановлює порядок доступу до продукту інтелектуальної праці) та інших.

Динаміку відтворення продукту інтелектуальної праці регулює розпорядження шляхом регламентування відповідної господарської діяльності. У розпорядженні передбачається обґрунтування (виходячи із звичаїв, традицій тощо) послідовності дій із збільшення або зменшення таких обмежень, їх встановлення або відміну відносно частки інтелектуальної праці, визнаної за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці. Наприклад, введення ліцензованих видів діяльності, дотримання запатентованих технологічних операцій тощо.

Користування сприяє творчому розвитку через дотримання спеціального порядку (волевиявленого володінням і обґрунтованого розпорядженням) охорони об'єкта виключення. У результаті виконання регламентованої послідовності дій відбувається стимулювання розвитку творчої особистості, збагачення її знань, створення нею нових продуктів інтелектуальної праці тощо. Зазначене сприятиме підвищенню ефективності виробництва наукових ідей, нарощуванню науково-технологічного потенціалу галузей тощо.

Отже, привласнення, опосередковане виключенням, є результатом відтворення продукту інтелектуальної праці, визнаної за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці.

Розглянуті рівні опосередкування привласнення (виробництво, відчуження, виключення) характеризують його відокремлено як процес, умову й результат утворення приналежності у відповідних сферах (табл. 2.). Їх формування пов'язане з процесами усупільнення й відокремлення. Усупільнення цілісного привласнення (як умови, процесу й результату відтворення інституційного середовища) виділило особливу сферу виробництва. Відокремлення між видами виробництва призвело до появи обміну. А відокремлення в середині виробництва прийняло вид розподілу.

Кожна із цих сфер має закономірний характер розвитку і фіксується у певному

законі привласнення, який співпадає із законами відтворення інституціонального середовища. Наприклад, закон розподілу засобів виробництва є законом привлас-

нення як його умови. Дія закону проявляється у формі привласнення через відчуження.

Таблиця 2

**Порівняння рівнів опосередкування привласнення**

ознаки	рівні привласнення, опосередкованого через:		
	виробництво	відчуження	виключення
зміст	процес перетворення праці, втіленої у блага, на засоби задоволення потреб	умова трансформування суспільно необхідної праці, втіленої у товарах, на її еквівалент	результат відтворення продукту інтелектуальної праці, визнаної за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці
сфера прояву	виробництво	обмін	розподіл
основа	праця, втілена у блага	суспільно необхідна праця, уречевлена в товарах	інтелектуальна праця, визнана за внеском у оптимальне функціонування системи суспільної праці
суб'єкт	робітник, роботодавець	продавець, покупець	державна, суб'єкт господарювання, творча особистість
володіння	дозвіл на застосування об'єктів на виробництві	дозвіл на реалізацію об'єкта	воля щодо відновлення об'єкта
розпорядження	регулювання процесу функціонування об'єкта	формування умови передачі дозволу на реалізацію об'єкта	регламентування динаміки відтворення об'єкта
користування	процес вилучення корисних властивостей з об'єкту	умова приросту корисності від реалізації	результат творчого розвитку

Проявом дії закону поєднання факторів виробництва є привласнення як його процес. Цей закон постає реалізацією закону розподілу умов виробництва у формі привласнення через виробництво.

Дія закону привласнення як результату виробництва продуктів праці проявляється у розподілі їх споживання. Цей закон привласнення, опосередкованого виключенням, є наслідком дії перших двох законів. Виробниче споживання частини створеного продукту співпадає з розподілом засобів виробництва, що відображає дію закону привласнення як його умови. Розподіл іншої частини продукту для невиробничого споживання, здійснюється відповідно закону функціонального розподілу, що відображає отримання доходу на капітал, землю, працю. Привласнення цієї частини продукту не є завершеним актом, а лише моментом переходу до нового відтворення інституціонального середовища з

властивими йому законами. Звідси, закони привласнення проявляються у процесі взаємопереходів та існують у формі постійно відтворюваної єдності.

Розглянуті закономірності рівнів опосередкування привласнення задають "природний" напрям формам його реалізації. Неврахування зазначеного при прийнятті управлінських рішень з реформування інституту власності (як форми привласнення) в українській економіці проявилось у переході багатьох товаровиробників від привласнення через виробництво до привласнення через відчуження повного (розпродаж устаткування тощо) або часткового (наприклад, надання виробничих приміщень у оренду); скуповуванні монополістами патентів для виключення появи конкурентів; неспроможності виробництва впроваджувати новітні досягнення науки та в іншому.

Подоланню зазначених та інших не-

гативів трансформування власності сприятиме орієнтування реформуючих управлінських рішень у інститутах держави та громади на забезпечення відповідності між об'єктами привласнення та його рівнями опосередкування в усіх підсистемах інституціонального середовища.

### Література

1. Киндзерский Ю. Институциональные аспекты воспроизводства в контексте структурных трансформаций // Экономика Украины. – 2007. – № 1. – С.4-13.
2. Дементьев В.В. Мотивация собственника и структуры экономической власти // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2007. – № 31-1(117). – С.15-24.
3. Кваснюк Б. Структурная перестройка экономики и ее ресурсы // Экономика Украины. – 2003. – № 11. – С.19-26.
4. Рибалкін В.О., Лазня І.В. Теорія власності. – К.: Логос, 2000. – 279с.
5. Чичинская Й. Й. Собственность в системе экономических отношений социализма. – М.: Экономика, 1986 – 76с.
6. Маркс К. Экономические рукописи 1857 – 1859 годов // Соч. – 2-е изд. – Т.46. – Ч.1. – 552с.
7. Коцюбинський В.Й. Привласнення: соціальні аспекти. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 230 с.
8. Основы экономической теории: политекономический аспект./ За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка.-К.: Вища шк., 1994.–559с.
9. Корниенко В. Общественная собственность как структурная форма // Экономика Украины. – 1994. – № 4. – С.37-44.
10. Экономическая теория / Под ред А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича. – С.Пб., 1997. – 480 с.
11. Основы экономической теории: политекономический аспект./Отв. Ред. Г.Н.Климко.–К.: Знання-Пресс, 1993.–646с.
12. Иноземцев В.Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С.3-11.

Статья поступила в редакцию 20.12.2007

**В.Г. ЯРЕМЕНКО, к.э.н., доцент,**  
*ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»*

## ИЕРАРХИЧЕСКИЕ И СЕТЕВЫЕ НАЧАЛА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Структура управляющей подсистемы должна соответствовать характеристикам внешней и внутренней среды. Современный менеджмент строится на комбинировании вертикальных и горизонтальных связей, что может рассматриваться как некоторый аналог иерархических и сетевых оснований хозяйственной системы.

Однако сами сетевые структуры нередко выступают в качестве образования, замещающего фирму. Может ли сетевая структура управляться изнутри? Или же ей необходим внешний управляющий блок? Дело в том, что менеджмент опирается на вертикальную составляющую внутрифирменных структур. Сеть же – структура преимущественно горизонтальная.

Принято считать, что внешняя среда менеджмента, в том числе и сетевая, представляет собой совокупность горизонтальных элементов и связей, поэтому механизм команд там не действует. Согласно такой трактовке внешняя и внутренняя среда менеджмента находятся во взаимной оппозиции по схеме контракт – команда или координация – субординация. Однако такое противопоставление представляется упрощенным. В реальности сложное переплетение иерархических и контрактных начал наблюдается и во внешней среде, и во внутренней.

Иерархическая логика доминирования

© В.Г. Яременко, 2008